

УДК 336.722:334.722.2:631.4(477):94(470) «312»
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-63-70

Дмитро СЕЛІХОВ©
доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОЩАДНО-ПОЗИЧКОВИХ ТОВАРИСТВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1869–1917 рр.)

Той історичний відрізок часу, який настав у нашій країні після скасування у 1861 р. кріпосного права та здійснення інших реформ 60-70-х років XIX століття, деякі економісти цілком справедливо називають «епохою вільного підприємництва». У результаті реформ після 1861 року не лише остаточно утвердилися ринкові відносини в усіх сферах суспільного життя, але і з'явилися нові, більш досконалі форми кредитування дрібних сільськогосподарських товаровиробників з числа непривілейованих станів. Саме такими були ощадно-позичкові товариства, які починаючи з 60-х років XIX століття стали відігравати певну роль у кредитуванні мешканців українського села. Вони були досить поширеним явищем економічного життя України «епохи вільного підприємництва», фінансовими ресурсами яких користувалися сотні тисяч селян і міщан, що дає підстави для висновку про доцільність відновлення їх функціонування в сучасних українських реаліях.

Ключові слова: російська імперія, Україна, ощадно-позичкові товариства, кредит.

Постановка проблеми. Історичний досвід нашої та низки інших держав світу свідчить, що кооперація, як соціальне явище, є важливим компонентом ринкових відносин в усіх сферах життєдіяльності суспільства, включно з аграрним сектором економіки країни. Тож цілком природним є розвиток різних форм кооперації на сучасному етапі українського державотворення, що становить підвищений інтерес до її минулого, зокрема до того історичного відрізка часу, який інколи називають епохою вільного підприємництва (друга половина XIX – початок XX ст.).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням, пов'язаних із функціонуванням на території України кредитних кооперативів, складовою частиною яких були ощадно-позичкові товариства, присвячено немало історико-економічних праць. Однією з перших публікацій, у яких була дана оцінка перших товариств вищезгаданого типу, була брошура А. Яковлева. Через рік, тобто у 1870 р., той же автор разом із В. Лугиніним опублікували спільну роботу, у якій здійснена спроба обґрунтувати необхідність безпосередньої участі місцевих земств в організації ощадно-позичкових кооперативів. Майже одночасно (1872 р.) Полтавське губернське земство силами своїх співробітників опублікувало ґрунтовну працю, у якій узагальнено позитивний досвід діяльності таких товариств у Полтавській губернії. Земці дійшли висновку, що належний економічний ефект діяльність ощадно-позичкових товариств може дати лише при умові наявності «цілої системи заходів для поліпшення економічного становища населення» [3, с. 158]. Про позитивне значення та недоліки діяльності ощадно-позичкових товариств у регіонах російської імперії писали А. Васильчиков і згадуваний вже А. Яковлев у монографії «Мелкий земельный кредит в России».

Публіцисти кінця XIX і початку XX ст., як правило, теж висвітлювали діяльність ощадно-позичкових товариств у контексті із іншими формами сільськогосподарського кредиту. Саме у такому плані висвітлювали цю тему професор Л. Ходський, В. Безобразов [1], публіцисти Н. Катаєв, Я. Імшенецький [4] та низка інших тогочасних громадських діячів.

Якщо говорити про радянський період вітчизняної історіографії, то щодо теми, яка нас цікавить, ніяких публікацій автором цих рядків не виявлено. Новітня ж історіографія дрібного кредиту на українських землях російської імперії другої половини XIX –

початку ХХ ст. подана цілою низкою змістовних публікацій [5–10].

Мета статті: дати організаційно-правову характеристику ощадно-позичкових товариств вищезгаданого періоду, яку ніхто ще не давав. Це є підставою розглядати цю публікацію як першу спробу дослідження такого плану.

Виклад основного матеріалу. У середині ХІХ ст. потреба у швидкому і доступному для дрібних товаровиробників кредиті зумовила появу двох основних форм короткотермінового кредиту, родоначальниками яких були німецькі кооператори Г. Шульце-Деліч і Ф. Райффайзен. Базовим принципом кооперації вони вважали самодопомогу, під якою розуміли не що інше, як «взаємодопомогу» [10, с. 10]. Практична реалізація кооперативних ідей вищезгаданих громадських діячів у конкретно-історичних умовах російської імперії другої половини ХІХ ст. показала наявність принципової відмінності між двома типами товариств. Якщо для успішного функціонування кредитного товариства Г. Шульце-Деліч вважав пайовий принцип його утворення, то Ф. Райффайзен його заперечував, вказуючи на життєву необхідність необмеженої солідарної відповідальності членів кооперативу [11, с. 57].

Першим кредитним товариством російської імперії, створеним на принципах Г. Шульце-Деліча, була «Рождественская ссудная касса», організована поміщиком С. Лугініним у 1865 р. у с. Дороватому Костромської губернії. Майже одночасно подібні товариства стали виникати і на території України (1869 р. – «Гадячское 1-е ссудо-сберегательное общество») [7, с. 77]. Як у першому, так і другому випадках, статuti цих товариств затверджувались міністром фінансів в індивідуальному порядку. Саме на основі перших статутів у 1871 р. спеціально створена комісія Московського товариства сільського господарства підготувала «Зразковий статут ощадно-позичкового товариства», який було схвалено міністром фінансів, опубліковано і розіслано у регіони для практичного застосування. Статут мав 13 розділів, у яких було унормовано усі аспекти життєдіяльності такого товариства. Його мета була виписана у ст. 1, а саме: а) розміщувати заощадження членів товариства і б) отримувати позики. Кожен учасник мав право лише на один пай, розмір якого встановлювався на загальних зборах. Позика, яка видавалась лише членам товариства, не могла перевищувати суму, більшу за 1,5 пая за умови відсутності поручителя і не більше потрібного розміру пая при його наявності. Термін позики не міг перевищувати дев'яти місяців. Хто із тих чи інших причин не повертав позики у встановлені терміни, втрачав право на пай, грошові внески і майно. В останньому випадку продаж потрібно було здійснювати у такій послідовності: рухоме, а потім і нерухоме майно, за винятком хати, посуду, щоденного одягу, життєво необхідних припасів і дров для забезпечення господарських потреб протягом одного місяця, а також одного коня, корови, воза, саней, землеробських знарядь по одному примірнику кожного і 25 пудів насіння. «Усе інше безумовно підлягає продажу».

Досвід функціонування ощадно-позичкових товариств у 70–90-х роках ХІХ ст. в різних регіонах імперії, включно з Наддніпрянською Україною, дав підстави Міністерству фінансів внести деякі корективи до типового статуту таких кооперативних об'єднань. Результатом стало ухвалення у листопаді 1905 р. нового «зразкового статуту ощадно-позичкових товариств». Зміни торкнулися цілої низки важливих для дрібних товаровиробників положень. Тож якщо у попередньому статуті була згадка про мінімальний вік можливого членства у товаристві (21 рік), то у статуті 1905 р. цього пункту вже не було. Автори обмежились лише терміном «повноліття», що, по суті, було те ж саме. Значно важливіше значення мала вказівка ст. 10 на те, що до складу товариства могли входити не лише «окремі домогосподарі кількістю не менше 20 осіб, але і цілі волості, сільські... і тому подібні селянські і козацькі громади». У товариство не могли бути прийняті особи, які є членами іншого ощадно-позичкового чи кредитного товариства, або товариства взаємного кредиту, а також ті, кого раніше вже було виключено з того самого або іншого товариства. Досить суттєві зміни торкнулися позик, які відтепер були не лише короткотерміновими, але і довгостроковими, до 5 років включно. Остання форма кредиту не могла мати місце у випадках, коли клієнт просив суму, що перевищувала половину основного капіталу товариства. Виняток із цієї норми права допускався лише тоді, коли товариство мало вклади або позички на тривалий термін, за рахунок яких і могла бути видана певна сума кооперативних коштів. Бажаючий одержати позику повинен був знайти довірителя або заставити своє майно. Водночас статутом заборонялось видавати позику у будь-якому випадку, якщо клієнт буде просити більшу суму кредиту ніж та, яку встановлено статутом відповідного ощадно-позичкового товариства. Вищий

орган товариства встановлював також і розмір процентів за користування кредитом. Останні ж залежали від «терміну, розміру і призначення кредиту». Щодо стягнення заборгованості, то суттєвих змін у цьому випадку не відбулося. Як і у попередньому статуті передбачалось стягнення боргу не звертаючись до суду, через поліцію або волосне правління. У зразковому статуті ощадно-позичкового товариства 1905 р. виник новий розділ (№ 6), статті якого регулювали такий вид повноважень кредитного кооперативу, як посередництво. Кошти товариства могли бути спрямовані для «купівлі необхідних для господарства предметів, оренди землі і т.п.». В одних випадках задовольнялися потреби тих чи інших членів товариства, тоді як в інших – кооператив міг купувати відповідні предмети для перепродажу членам або не членам кооперативу. Такий вид посередницької діяльності міг здійснюватися лише за рахунок утворених для цієї мети спеціальних капіталів. Ця норма права унеможливила використання для посередницьких операцій «спільні оборотні кошти».

Столипінська аграрна реформа, під час якої повноцінними власниками своїх наділів стали мільйони колишніх «общинників», внесла свої корективи і у статuti ощадно-позичкових товариств, як, між іншим, і у норми права багатьох інших суб'єктів господарської діяльності. Деякі зміни до зразкового статуту згаданого кооперативу були внесені 14 березня 1911 р., тобто ще за життя того державного діяча, ім'ям якого і була згодом названа аграрна реформа 1906 і наступних років. Зразковий статут 1911 р. більш детально визначав усі ті основні норми, які були зафіксовані у статутах 1871 р. та 1905 р. Про це, зокрема, говорить загальний обсяг тексту статуту 1911 р., який сягав 33 сторінок (у 1871 р. – 25, 1905 р. – 27). Якщо за попереднім статутом саме товариство встановлювало розмір паю, то відтепер ст. 3 «Загального положення го» говорила, що «пай товариства не може бути призначеним понад сто карбованців» [12, с. 5]. Більш жорстко регулювалася і кредитна політика ощадно-позичкових товариств. Вищезгадана стаття (3) встановлювала і максимальний розмір позики, яку товариство мало право видавати своїм членам – 300 крб. Виняток міг бути за умови, що кредит видавався під заставу «хліба або іншої продукції сільського господарства, ремісничих виробів або предметів промислу». У цьому випадку сума кредиту могла сягати 1000 крб. (на відміну від статуту 1905 р.). Оновлений у 1911 р. «зразковий статут» містив два нових розділи: «Рада» і «Загальні збори». У першому випадку йшлося про необхідність спостережної ради як контролюючого органу товариства «за дотриманням статуту, законів, затверджених правил... і постанов товариства» [12, с. 20]. До числа повноважень ради належали, а) перевірка не рідше одного разу на місяць коштів товариства; б) перевірка наявності іншого майна, яке належало товариству на правах повної і часткової (застава) власності; в) розгляд скарг на правління; г) підготовка висновків на розгляд загальних зборів, які стосувалися пропозицій правління з того чи іншого питання; д) перевірка звітів, книг і документів та підготовка інформації щодо цих питань загальними зборами; е) попереднє обговорення пропозицій, які стосувалися внесення змін до статуту товариства та деякі інші обов'язки «в цьому статуті вказані або ті, що із його змісту випливають» [12, с. 21]. Як видно з вказаних обов'язків, члени ради, яка складалась із трьох осіб та одного кандидата в члени, повинні були кваліфікованими як із фінансового, так і правового погляду. Вони не повинні належати до складу членів правління, а вибори їх здійснювалися таємним голосуванням на загальних зборах, терміном на три роки. Як вже згадувалось раніше, розділ про повноваження загальних зборів теж виник у відповідному зразковому статуті вперше, що на нашу думку, свідчить про певний розвиток демократичних принципів у кооперативних об'єднаннях такого типу. Очевидним є також і те, що саме наявність проблем із розподілом повноважень між правлінням і загальними зборами змусили законодавця детально виписати усі найважливіші обставини функціонування цього найвищого органу ощадно-позичкових товариств. Загальні збори зобов'язані були: а) розглядати правила, які стосувалися позик; б) визначати відсотки за кредити; в) затверджувати кошторис витрат по управлінню товариством; г) розглядати і схвалювати звіт правління про свою роботу; д) розглядати скарги членів товариства на своє правління; е) підписувати угоди з метою збільшення основного капіталу; ж) розглядати клопотання про можливі відступи від вимог зразкового статуту; з) встановлювати розміри пайових внесків; і) розглядати питання щодо припинення діяльності товариства та низку інших, які відповідають змісту статуту [12, с. 22].

У роки столипінської аграрної реформи остаточно сформувалися два основних типи установ дрібного кредиту – ощадно-позичкові та кредитні товариства, які після відповідних змін та доповнень 1911 р. проіснували до 1918–1919 років. Як і раніше, основною відмінною рисою обох товариств була наявність чи навпаки, відсутність паю.

Порівнюючи зразкові статuti різних типів товариств, знаходимо і деякі інші, менш значущі відмінності. Наприклад, у ст. 80 ощадно-позичкового товариства говорилось, що чистий прибуток, за винятком його десяти відсотків, повинен бути у розпорядженні загальних зборів, які можуть спрямувати його на збільшення основного капіталу або на додаткову винагороду членів правління чи інших службовців, або ж використати його на благодійну справу. Що ж до згаданих десяти відсотків, то статут рекомендував розподіляти їх між членами товариства пропорційно до наявного паю. Свою частку кожен учасник товариства міг одержати не раніше, ніж через три місяці після затвердження звіту за умови, що останній залишив за собою повний пай. В іншому випадку прибуток зараховується цій особі у вигляді додатку до пайового внеску. Значно простіше розподілявся прибуток у кредитних товариствах: 20 % спрямовувалося до фонду запасного капіталу, не менше 40 % – до власного основного капіталу. Усе інше за рішенням загальних зборів могло бути використане для утворення спеціального капіталу або як благодійна допомога чи винагорода членів ради правління та службовців [13, с.33]. До 1894 р., коли було ухвалено новий статут Державного банку, який відтепер одержував право кредитувати і ощадно-позичкові товариства, фінансова адміністрація не мала права контролювати кредитні операції подібних кооперативів. Проте після того, як товариство одержувало кредит від цього банку, такий контроль з'явився. Ці функції у регіонах виконували губернські комітети у справах дрібного кредиту [14, арк. 1–2; 15, арк. 3]. Саме вони здійснювали безпосередній контроль за використанням відповідними товариствами державних коштів. Окрім того, комітети у справах дрібного кредиту, очолюваних особисто губернаторами, одержали право надавати дозволи на відкриття кредитних товариств. У діяльності комітету обов'язковою була участь управляючого конторою чи відділенням Державного банку, тоді як усю технічну роботу здійснювали інспектори дрібного кредиту [16, с. 142]. Саме вони складали річні звіти про діяльність відповідних кредитних та ощадно-позичкових товариств. Губернському комітету Міністерство фінансів у 1906 р. надало право ухвалювати рішення щодо бажання товариства змінити свій статут [17, с. 178]. Могло йти не лише щодо коригування певних статей, але й про бажання членів товариства змінити його тип: із ощадно-позичкового перейти на статут кредитного товариства і навпаки. Одержавши відповідну заяву, губернський комітет повинен був з'ясувати кілька моментів: а) чи дотримані у даному випадку загальні правила товариства згідно зразкового статуту; б) чи не порушують заплановані зміни майнових прав учасників даного кооперативного об'єднання? Ухвала губернського комітету у справах дрібного кредиту вважалась остаточною в разі таких часткових змін статуту, як: а) назва товариства; б) місцезнаходження правління; в) район діяльності; г) використання основного капіталу при наявності згоди установи чи окремої особи, які позичили такий капітал; д) розмір паю і е) максимального розміру кредиту. В усіх інших випадках ухвала комітету підлягала затвердженню столичного Управління у справах дрібного кредиту [18, с. 180]. Якщо певне кредитне товариство висловить бажання стати ощадно-позичковим, то згідно з роз'ясненням Управління у справах дрібного кредиту від 11 жовтня 1905 р. позика, яка свого часу була видана Державним банком кредитному товариству для формування основного капіталу, могла бути залишена ощадно-позичковому товариству за умови, що воно візьме на себе ті зобов'язання (вплата 5 % річних за користування кредитом), які були у кредитного товариства. Окрім того, новостворене ощадно-позичкове товариство мало щорічно сплачувати Державному банку частину позики, яка дорівнювала половині щойно сформованих паїв і пайових внесків [19, с. 239]. Як свідчить повсякденна практика, факти зміни статуту кредитного в ощадно-позичкове товариство не мали масового поширення. Як і до століпінської аграрної реформи на початку ХХ ст. селяни не виявляли особливої активності у створенні ощадно-позичкових товариств, віддаючи перевагу кредитній кооперації. Станом на 1 січня 1910 р. в усіх 9 українських губерніях російської імперії існувало 867 кредитних і лише 360 ощадно-позичкових товариств, але ж перші існували на той час лише 15 років, тоді як другі – 41 рік. Якщо говорити про період століпінської аграрної реформи, то досить показовими для цього історичного відрізка часу є дані щодо зміни кількості вищезгаданих товариств з 1903 по 1910 роки: за 7 років кількість кредитних товариств зросла на 765, тоді як ощадно-позичкових у тому ж самому регіоні – на 264 [20, с. 1850]. Отже, цілком очевидно, що саме кредитні, а не ощадно-позичкові товариства, мали більш розвинутий сільськогосподарський кредит, про що свідчить, зокрема, відповідна таблиця по Полтавській губернії. Якщо станом на

1 січня 1915 р. ощадні товариства цього регіону видали 37 442 позики на загальну суму 3 217 212 крб, то кредитні товариства – 186 417 позик на суму, що у чотири рази перевищувала відповідний показник ощадно-позичкових товариств (13 921 375 крб). Як члени одного, так і іншого типу товариств, найчастіше брали позики для купівлі робочої худоби (від 26 % до 32 %). А от щодо купівлі землі, різних ремісничих виробів та оренди – маємо досить відмінні показники: якщо члени ощадно-позичкових товариств спрямували лише 14 % позик на купівлю землі, то їхні колеги із кредитних товариств – 23 %; оренда відповідно: 5,6 % і 13,5 %; купівля різних ремісничих виробів (сани, вози, колеса тощо) – 11 % і 2 %. Наведені у табл. 1 дані свідчать, окрім усього іншого, про значно вищий рівень матеріального забезпечення членів кредитних товариств у порівнянні із ощадно-позичковими. Але у будь-якому випадку сам факт існування установ дрібного кредиту і постійне зростання їх кількості на українських землях російської імперії свідчить про існування у середовищі мешканців села реальної потреби в таких кооперативних об'єднаннях. При усіх очевидних і не очевидних недоліках діяльності установ дрібного кредиту в аграрному секторі економіки тогочасної держави позики у них видавалися на умовах застосування значно нижчих відсоткових ставок за користування кредитом – 8–10 % річних, тоді як приватні кредити у лихварів обходилися селянам в середньому у 15 відсотків на рік [21, с. 48].

Таблиця 1

**Кредитні операції ощадно-позичкових і кредитних товариств
Полтавської губернії станом на 1915 р.***

№ з/п	Операції	Кількість позик	Сума, крб	Відношення до загальної суми, %	Кількість позик	Сума, крб	Відношення до загальної суми, %
1.	Купівля робочої худоби	11 455	852 135	26	62 861	4 429 334	32
2.	Купівля землі	24 663	449 424	14	29 795	3 183 965	23
3.	Оренда	2 575	182 652	5,6	26 037	1 863 371	13,5
4.	Купівля різних виробів	4 431	352 221	11	3 625	275 070	2
5.	Будівництво житла	2 122	188 463	5,7	10 380	754 318	5
6.	Купівля знарядь праці	574	1 58 124	2	3 376	553 100	4
7.	Купівля товарів	2 193	1 265 811	8	11 687	278 304	2
8.	Сплата приватних боргів	1 192	105 977	3	11372	855 547	6
9	Інше призначення	8 037	762 405	24,7	27 284	1 728 366	12,5
	РАЗОМ	37 442	3 217 212	100	186 417	13 921 375	100

**Джерело:* Битус А. П. Учреждения мелкого кредита Полтавской губернии за 1914 год. *Журнал Полтавского губернского присутствия*. 1916. № 4. С. 27.

Висновки. Щодо перспектив подальшого дослідження проблеми зауважимо, що для повної характеристики організаційно-правових обставин функціонування установ дрібного кредиту належного аналізу потребують не лише сільські, але й міські кооперативи такого типу.

Список використаних джерел

1. Краснікова О. М. Соціальний статус селянства України епохи вільного підприємництва (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2006. № 1. С. 94–97.
2. Краснікова О. М. Система податків і зборів в аграрному секторі економіки України епохи вільного підприємництва (1861–1917 рр.). *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. 2009. Вип. 83. № 1. С. 140–146.
3. Сборник сведений, относящихся к делу устройства ссудо-сберегательных товариществ в Полтавской губернии. Издано согласно постановлению Полтавского губернского земского собрания. Полтава : Тип. Пигуренко, 1872. 160 с.
4. Имшенецкий Я. К. Мелкий кредит и его значение в народном хозяйстве. Полтава : Б.Н.,

1913. 21 с.

5. Пантелеймоненко А. О. Українська кредитна кооперація в минулому. Серія «Бібліотечка кооператора» за ред. В. В. Гончаренка. Київ : НАКСУ, 1999. № 2. 61 с.

6. Пантелеймоненко А. О. Сільська кредитна кооперація в минулому. Серія «Бібліотечка кооператора». Полтава : ПДСГІ, 2001. № 1. 76 с.

7. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 347 с.

8. Краснікова О. М. Роль дрібного кредиту у забезпеченні сільських товаровиробників Полтавщини обіговими коштами (1861–1917 рр.). *Збірник Полтавського державного сільськогосподарського інституту*. 1999. № 3. С. 111–117.

9. Якименко М. А. Роль кредитної кооперації України у фінансуванні сільськогосподарського виробництва в епоху ринкових реформ кінця XIX – початку XX століття. *Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту*. 2001. № 5–6. С. 131–132.

10. Die Genossenschaften. Mehr als zwölf Millionen Menschen gehören dazu warum? Deutscher Genossenschun und Raifeisenverband. Bonn, 1985. 144 s.

11. Зассен И. А. Развитие теории кооперации / пер. с нем. Н. М. Пакуль. Харьков : Союз, 1920. 252 с.

12. Образцовый устав ссудо-сберегательных товариществ, утвержденный министром финансов 14 сентября 1905 г. и измененный 24 ноября 1905 г. и 14 марта 1911 г. Полтава : Электрич. тип. М. Г. Амчиславского, 1914. 33 с.

13. Сборник по мелкому кредиту (Законоположения, образцовые уставы, административные распоряжения, операционные правила, сенатские решения, практические советы и указания). Изд.-е 6-е, доп. и испр. Составил С.В. Бородаевский. Пг.: тип. редакции период. изд. Министерства финансов, 1914. 386 с.

14. Державний архів Херсонської області. Ф. 196. Оп. 1. Спр. 1. 27 арк.

15. Державний архів Київської області. Ф. 788. Оп. 1. Спр. 1. 77 арк.

16. Наказ о делопроизводстве губернских и областных комитетов по делам мелкого кредита. Утвержден Комитетом по делам мелкого кредита 12 декабря 1906 г. *Сборник по мелкому кредиту*. Изд.-е 6-е, доп. и испр. Составил С. В. Бородаевский. Пг.: Тип. Редакции период. изд. Мин-ва финансов, 1914. С. 142–143.

17. Изменение уставов ссудо-сберегательных и кредитных товариществ. Из циркуляра Управления по делам мелкого кредита губернским и областным комитетам по делам мелкого кредита 8 ноября 1906 г. № 48. *Сборник по мелкому кредиту*. Изд.-е 6-е, доп. и испр. Составил С. В. Бородаевский. Пг.: Тип. Редакции период. изд. Мин-ва финансов, 1914. С. 178–179.

18. Правила о порядке изменения утвержденных министром финансов уставов кредитных и ссудо-сберегательных товариществ. Утверждены министром финансов 13 сентября 1906 г. *Сборник по мелкому кредиту*. Изд.-е 6-е, доп. и испр. Составил С. В. Бородаевский. Пг. Тип. Редакции период. изд. Мин-ва финансов, 1914. С. 179–180.

19. Ссуда в основной капитал из Государственного банка при преобразовании кредитного товарищества в ссудо-сберегательное. *Сборник по мелкому кредиту*. Изд.-е 6-е, доп. и испр. Составил С. В. Бородаевский. Пг.: Тип. Редакции период. изд. Мин-ва финансов, 1914. С. 238–239.

20. Хуторянин. Орган Полтавского сельскохозяйственного общества. 1910. № 45. С. 1831–1917.

21. Сельский кредит в Полтавской губернии. *Вып. 2. Мелкий частный кредит*. Полтава : Тип. Д. Н. Подземского, 1895. VII. 172 с.

Надійшла до редакції 17.06.2022

References

1. Krasnikova, O. M. (2006) Sotsialnyi status selianstva Ukrainy epokhy vilnoho pidpriemnytstva (kinets XIX – pochatok XX st.) [Social status of the peasantry of Ukraine in the era of free enterprise (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*. № 1, pp. 94–97. [in Ukr.].

2. Krasnikova, O. M. (2009) Systema podatkov i zboriv v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy epokhy vilnoho pidpriemnytstva (1861–1917 rr.) [The system of taxes and fees in the agricultural sector of the economy of Ukraine during the era of free enterprise (1861–1917)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva: Ekonomichni nauky*. Issue 83, № 1, pp. 140–146. [in Ukr.].

3. Sbornik svedenij, odnosyashihysya k delu ustrojstva ssudo-sberegatelnyh tovarishestv v Poltavskoj gubernii [Collection of information related to the case of the organization of savings and loan partnerships in the Poltava province]. Izdano sglasno postanovleniyu Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya. Poltava : Tip. Pigurenko, 1872. 160 p. [in Russ.].

4. Imsheneckij, Ya. K. (1913) Melkij kredit i ego znachenie v narodnom hozyajstve [Small credit and its importance in the national economy]. Poltava : B.N., 21 p. [in Russ.].

5. Panteleimonenko, A. O. (1999) Ukrainka kredytna kooperatsiia v mynulomu [Ukrainian credit cooperative in the past]. Serii «Bibliotечka kooperatora» за ред. В. В. Гончаренка. Kyiv : NAKSU, № 2. 61 p. [in Ukr.].

6. Panteleimonenko, A. O. (2001) Silska kredytna kooperatsiia v mynulomu [Rural credit

- cooperative in the past]. Seriya «Bibliotechka kooperatora». Poltava : PDSHI, № 1. 76 p. [in Ukr.].
7. Panteleimonenko, A. O. (2008) *Ahrarna kooperatsiia v Ukraini: teoriia i praktyka* [Agrarian cooperation in Ukraine: theory and practice] : monohrafiia. Poltava : RVV PUSKU, 347 p. [in Ukr.].
8. Krasnikova, O. M. (1999) Rol dribnoho kredytu u zabezpechenni silskykh tovarovyrobnykiv Poltavshchyny obihovymy koshtamy (1861–1917 rr.) [The role of small credit in providing rural commodity producers of Poltava Oblast with working capital (1861–1917)]. *Zbirnyk Poltavskoho derzhavnoho silskohospodarskoho instytutu*. № 3, pp. 111–117. [in Ukr.].
9. Yakymenko M. A. (2001) Rol kredytnoi kooperatsii Ukrainy u finansuvanni silskohospodarskoho vyrobnytstva v epokhu rynkovykh reform kintsia XIX – pochatku XX stolittia [The role of credit cooperatives of Ukraine in financing agricultural production in the era of market reforms of the late 19th and early 20th centuries]. *Visnyk Poltavskoho derzhavnoho silskohospodarskoho instytutu*. № 5–6, pp. 131–132. [in Ukr.].
10. Die Genossenschaften. Mehr als zwölf Millionen Menschen gehören dazu warum? [The cooperatives. More than twelve million people belong to it why?]. Deutscher Genossenschaftsverband. Vonn, 1985. 144 p. [in Ger.].
11. Zassenm I. A. (1920) *Razvitie teorii kooperatsii* [Development of the theory of cooperation] / per. s nem. N. M. Pakul. Harkov : Soyuz, 252 p. [in Russ.].
12. Obrazcovyj ustav ssudo-sberigatelnykh tovarishestv, utverzhennyj ministrom finansov 14 sentyabrya 1905 g. i izmenennyj 24 noyabrya 1905 g. i 14 marta 1911 g. [Exemplary Articles of Association of Savings and Loan Associations approved by the Minister of Finance on September 14, 1905 and amended on November 24, 1905 and March 14, 1911]. Poltava : Elektrich. tip. M. G. Amchislavskogo, 1914. 33 p. [in Russ.].
13. Sbornik po melkomu kreditu (Zakonopolozheniya, obrazcovye ustavy, administrativnye rasporyazheniya, operacionnye pravila, senatskie resheniya, prakticheskie sovety i ukazaniya) [Small Credit Compendium (Statutes, exemplary statutes, administrative regulations, operating rules, Senate decisions, practical advice and guidance)]. Izd.-e 6-e, dop. i ispr. Sostavil S.V. Borodaevskij. Pg.: tip. redakcii period. izd. Ministerstva finansov, 1914. 386 p. [in Russ.].
14. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti. F. 196. Op. 1. Spr. 1. 27 ark. [State archive of the Kherson region. F. 196. Op. 1. Ref. 1. 27 sheets]. [in Ukr.].
15. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti. F. 788. Op. 1. Spr. 1. 77 ark. [State archive of the Kyiv region. F. 788. Op. 1. Ref. 1. 77 sheets]. [in Ukr.].
16. Nakaz o deloproizvodstve gubernskih i oblastnykh komitetov po delam melkogo kredita. Utverzhden Komitetom po delam melkogo kredita 12 dekabrya 1906 g. [Order on office work of provincial and regional committees for small loans. Approved by the Petty Credit Committee December 12, 1906]. Sbornik po melkomu kreditu. Izd.-e 6-e, dop. i ispr. Sostavil S. V. Borodaevskij. Pg.: Tip. Redakcii period, izd. Min-va finansov, 1914, pp. 142–143. [in Rus.].
17. Izmenenie ustavov ssudo-sberigatelnykh i kreditnykh tovarishestv. Iz cirkulyara Upravleniya po delam melkogo kredita gubernskim i oblastnym komitetam po delam melkogo kredita 8 noyabrya 1906 g. № 48 [Amendment of charters of savings and loan partnerships. From the circular of the Office for Small Credit Affairs to the provincial and regional committees for small credit affairs November 8, 1906 No. 48]. Sbornik po melkomu kreditu. Izd.-e 6-e, dop. i ispr. Sostavil S.V. Borodaevskij. Pg.: Tip. Redakcii period, izd. Min-va finansov, 1914, pp. 178–179. [in Russ.].
18. Pravila o poryadke izmeneniya utverzhennykh ministrom finansov ustavov kreditnykh i ssudo-sberigatelnykh tovarishestv. Utverzhdeny ministrom finansov 13 sentyabrya 1906 g. [Rules on the procedure for amending the charters of credit and savings and loan partnerships approved by the Minister of Finance. Approved by the Minister of Finance on September 13, 1906.]. Sbornik po melkomu kreditu. Izd.-e 6-e, dop. i ispr. Sostavil S. V. Borodaevskij. Pg. Tip. Redakcii period, izd. Min-va finansov, 1914, pp. 179–180. [in Russ.].
19. Ssuda v osnovnoj kapital iz Gosudarstvennogo banka pri preobrazovanii kreditnogo tovarishestva v ssudo-sberigatelnoe [Loan to fixed capital from the State Bank upon transformation of a credit partnership into a savings and loan partnership]. Sbornik po melkomu kreditu. Izd.-e 6-e, dop. i ispr. Sostavil S. V. Borodaevskij. Pg.: Tip. Redakcii period, izd. Min-va finansov, 1914, pp. 238–239. [in Russ.].
20. Hutoryanin [Farmer]. Organ Poltavskogo selskohozyajstvennogo obshestva. 1910. № 45, pp. 183–1917. [in Russ.].
21. Selskij kredit v Poltavskoj gubernii. Vyp. 2. Melkij chastnyj kredit [Rural credit in the Poltava province. Issue. 2. Small private loan]. Poltava : Tip. D. N. Podzemskogo, 1895. VII. 172 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Dmytro Selikhov. Organizational and legal principles of functioning of saving and loan companies in the Ukrainian lands of the Russian empire (1869-1917). The historical period that came to our country after the abolition of serfdom in 1861 and the implementation of other reforms of the 60-70s of the XIX century, some economists rightly call the «era of free enterprise». As a result of the reforms after 1861, not only market relations in all spheres of public life were finally established, but new, more advanced forms of lending to small agricultural producers from among the underprivileged

appeared. Such were the savings and loan associations, which from the 60s of the XIX century began to play a role in lending to residents of Ukrainian villages. The study of the historical experience of the functioning of such societies is not only purely scientific but also practical for the current state of the agricultural sector of Ukraine's economy, because the need for available credit resources has not disappeared. By their nature, savings and loan associations, the basic principles of which were once substantiated by the famous German cooperator of the mid-nineteenth century Hermann Schulze-Delitzsch, were public organizations, where the principle of voluntariness in their creation was strictly adhered to. On the territory of Dnieper Ukraine, the principles of operation were regulated by the «Model Statute of the Savings and Loan Society». Since the publication in 1871 of this statute throughout the empire, including its Ukrainian lands, the number of such societies has grown steadily, reaching in 1910 360 organizations. As of January 1, 1915, the Savings and Loan Societies of only one, Poltava Province, issued 37,442 loans totaling 32,172,212 rubles. The fact that such a loan is important for agricultural producers of Poltava region speaks for itself. Of the total loan amount mentioned above, 26 % of the funds received were spent on the purchase of working cattle; 14% – for the purchase of land; 5.6 % – land lease; 11 % – handicrafts. Thus, loans in such companies were used mainly for economic needs with not so significant interest rates on loans, which ranged from 8-10 %, while the interest of rural moneylenders on loans was never less than 15 %, and sometimes even reached astronomical 100 %.

Thus, such small loans as savings and loan companies were quite common in the economic life of Ukraine «era of free enterprise», the financial resources of which were used by hundreds of thousands of peasants and burghers, which gives grounds to conclude that the restoration of their functioning in modern Ukrainian realities.

Keywords: *Russian Empire, Ukraine, savings and loan companies, credit.*

УДК 341.4 + 341.215.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-70-79

Тетяна СИРОЇД©

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна)

СМЕРТНА КАРА: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАСТОСУВАННЯ І ПРАВА ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано положення міжнародних універсальних і спеціальних актів, прийнятих під егідою ООН, регіональних міжнародно-правових актів Ради Європи, Європейського Союзу, ОБСЄ, Організації Американських Держав, що містять стандарти застосування смертної кари і гарантують дотримання прав обвинувачених (засуджених) осіб. Наведено практику Європейського суду з прав людини щодо гарантування прав осіб, засуджених до страти. Керуючись нормами міжнародного гуманітарного права, зосереджено увагу на питанні застосування смертної кари за правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом.

Констатовано, що міжнародним співтовариством ухвалено низку правових актів, що містять стандарти застосування смертної кари, основним посилом яких є заборона такого виду покарання і що така заборона корелює з нормами, які гарантують дотримання прав людини обвинувачених (засуджених) осіб. Зазначено, що норми міжнародного гуманітарного права гарантують військовополоненим особам дотримання загальних стандартів призначення смертної кари і поводження з ними. Крім того, норми МГП, як і універсальні та регіональні міжнародні акти загального і спеціального характеру, також містять заборону щодо застосування смертного вироку стосовно вразливих категорій осіб (жінки, неповнолітні особи).

Ключові слова: *винна особа, вразливі категорії, покарання, права людини, правопорушення, смертна кара, стандарти.*

Постановка проблеми. Смертна кара посідає особливе місце серед покарань, адже право на життя є нормою *ius cogens* і перебуває під захистом міжнародних та регіональних договорів, звичаєвого міжнародного права і національних правових

© Т. Сироїд, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

syroid02@gmail.com